

RECENZIA ZBORNÍKA FONOGRAFICKE VALCE V 21. STOROČÍ

REVIEW OF THE PHONOGRAPH CYLINDERS IN THE 21ST CENTURY PROCEEDINGS

Bernard Garaj

*Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturologie a etnológie,
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovensko*

Dominika Machutová – Marcel Jánošík (eds.): *Fonografické valce v 21. storočí. Phonograph Cylinders in the 21st Century*. Slovenská národná knižnica, Martin, 2022, 432 s.

Fascinácia možnosťou nahrávania a následného prehrávania zvuku, ktorú prvýkrát v histórii ľudstva priniesol fonograf patentovaný v roku 1877 Thomasom Alvom Edisonom, je fenomén, ktorý priťahuje pozornosť odborníkov i širokej laickej verejnosti dodnes. Ako každý technický vynález aj fonograf čelil svojim dobovým výzvam, ktoré od počiatku jeho používania znamenali riešiť zásadnú otázku, totiž ako zaobchádzať s voskovými valcami, ktoré boli záznamovým médium, ktoré umožňovali prehrávať fixovaný zvuk, ale ktoré boli zároveň vzhľadom na materiál krehké a vystavené permanentnému nebezpečenstvu poškodenia. Ani tieto limity či riziká nezabránili tomu, aby sa fonograf nestal hneď od jeho vzniku jedným z najvýznamnejších a najpoužívanejších dobových vynálezov a napriek tomu, že už začiatkom 20. storočia sa začali postupne hľadať modernejšie záznamové riešenia, v mnohých inštitúciách sa používal až do 50. rokov 20. storočia. Hoci sa na fonografické valce spočiatku nahrávali zvukové záznamy reči, recitácie či dokonca zvuky zvierat, najfrekvencovanejšími sa stali vokálne a inštrumentálne nahrávky reprezentujúce rovnako oblasť klasickej ako tradičnej hudby. V strednej Európe sa osobitným predmetom záujmu stali záznamy ľudových piesní, ktoré tvoria aj najhodnotnejšie kolekcie v archívoch súčasných pamäťových inštitúcií.

Na Slovensku je takouto inštitúciou Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, ktorý spravuje vzácnu zbierku fonografických valcov z obdobia rokov 1913 – 1916 ako výsledok zberateľskej činnosti významného maďarského muzikológa Bélu Bartóka a jeho

spolupracovníkov. Tieto nahrávky boli síce v roku 1995 digitalizované, ale zároveň sa ukázalo, že stav pôvodných fonografických valcov nie je dobrý, podliehajú poškodeniu a je potrebné ich zakonzervovať v duchu najmodernejších spôsobov ich ochrany. To bol dôvod, prečo pracovníci Slovenskej národnej knižnice iniciovali v roku 2021 veľký medzinárodný prieskum výskytu fonografických valcov v relevantných inštitúciách a prečo na tému ich záchrany, ale aj ich ďalšieho využívania zorganizovali v tom istom roku odborný seminár s názvom *Fonografické valce v 21. storočí*. Po takomto nezvykle dlhom úvode možno už len konštatovať, že posudzovaná publikácia s rovnomenným názvom prináša príspevky z tohto seminára a predmetného prieskumu.

Texty sú zoradené do 4 tematických celkov. Prvý je venovaný spomínanej zbierke fonografických valcov s nahrávkami slovenských ľudových piesní Bélu Bartóka nachádzajúcej sa v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine. M. Bárdiová osvetľuje historický kontext Bartókovej zberateľskej činnosti a najmä okolnosti, za akých sa jeho voskové valce v roku 1923 dostali na Slovensko. V tejto súvislosti treba poznamenať, že B. Bartók ukončil svoju zberateľskú činnosť na území dnešného Slovenska v roku 1918, kedy sa po rozpade Rakúsko-Uhorska Slovensko stalo súčasťou novovzniknutého Československa. Dohoda s B. Bartókom sa preto rodila za úplne novej politickej situácie, o to viac treba oceniť skutočnosť, že dospela do úspešného konca. Text O. Híreša reflektuje aktuálny stav Bartókových fonografických valcov a mieru ich poškodenia, čo sa stalo najdôležitejším impulzom medzinárodnej, resp. medziinštitucionálnej komunikácie s cieľom podeliť sa o moderné spôsoby ich ochrany. T. Potočný prináša technický popis digitalizovania fonografických valcov, ktoré sa realizovalo v roku 1995 a 2019 vo Phonogrammarchiv Rakúskej akadémie vied vo Viedni a ktoré v prvej fáze znamenalo prehratie záznamov z pôvodného média na R-DAT a MC kazety a v roku 2019 vytvorenie digitálnych kópií. V. Jablók uzatvára prvý blok príspevkov muzikologickým zhodnotením zberateľského diela B. Bartóka. Je pozoruhodné, že zbieranie ľudových piesní a ich transkripcia predstavovali pre neho len akúsi prvú fázu, po ktorej nasledovala komparácia zápisov s inými dovtedy publikovanými piesňovými zbierkami slovenskej, moravskej a českej proveniencie. No a napokon, inšpirovaný fínskym muzikológom I. Krohnom, B. Bartók podrobil všetky vyhotovené zápisy piesní precíznej analýze, ktorá mu umožnila roztriediť ich do viacerých melodických typov.

B. Bartók nebol, pravda, jediným zberateľom ľudových piesní využívajúcim vo svojej práci fonograf. Celému radu jeho predchodcov či súčasníkov sa vo svojom texte venuje M. Minárik. Ide o také osobnosti ako kňaz a etnograf K. A. Medvecký, maďarskí muzikológovia M. Vikár a Z. Kodály, moravský skladateľ a zberateľ ľudových piesní L. Janáček alebo priekopníčka využívania fonografu v Rusku E. Lineva. Svojim zberateľským záujmom o slovenskú ľudovú pieseň prispeli významným spôsobom k jej zdokumentovaniu i neskoršej teoretickej reflexii. Minárikova štúdia zároveň otvára druhý tematický blok publikácie nazvaný *Fonografické valce včera a dnes*. Osobitný pohľad na fonografy a fonografické valce ponúka M. Tokovský, ktorý prezentuje zaujímavosti a skúsenosti laického zberateľa fonografov a fonografických valcov, ale aj ich nasledovníkov, t.j. gramofónov a šelakových platní. Kurátorka prameňov ľudovej hudby v Národopisnom múzeu v Budapešti K. Palóczy sa vracia k Bartókovmu zberateľskému dielu, ktoré reprezentujú fonografické valce a početné zápisy maďarských, rumunských, slovenských ale aj tureckých ľudových piesní. Autorka sa tiež venuje elektronickému (on-line) piesňovému katalógu, ktorý je prístupný verejnosti a ktorý je už v tejto chvíli neoceniteľným vkladom do poznania tradičnej ľudovej hudobnej kultúry strednej Európy. O potrebe ochrany fonografických valcov, ale aj o potrebe štandardných moderných technologických prístupov k nim píše vo svojom príspevku F. Šír, pracovník Národného múzea v Prahe, ktorý zároveň prezentuje nový zásadný projekt ako sumarizáciu postupov a nástrojov pre evidenciu, digitalizáciu, sprístupnenie a dlhodobú ochranu zvukových záznamov na historických nosičoch. Na túto problematiku bezprostredne nadväzuje štúdia N. Wallaskovits, ktorá sa zaoberá najnovšími technickými aspektami uchovávaní a digitalizácie fonografických záznamov v jednej z najvýznamnejších európskych pamäťových inštitúcií tohto typu – vo Phonogrammarchiv Rakúskej akadémie vied vo Viedni. Príspevky druhého tematického okruhu uzatvára H. Urbancová textom historicko-etnomuzikologickej povahy o zberateľskej činnosti moravského skladateľa L. Janáčka a najmä o vzniku pozoruhodnej kritickej edície jeho fonografických nahrávok, v rámci ktorej sa autorka venovala jej podstatnej časti, t.j. kolekcií slovenských ľudových piesní.

Tretiu časť publikácie tvoria viac-menej informačné príspevky o zbierkach fonografických valcov zapojených v medzinárodnom prieskume, ktorý, ako som sa o tom zmienil na inom mieste, iniciovali pracovníci Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine. M. Studničný prezentuje fonografické valce v zbierkach Českého múzea hudby v Prahe (organizačnej jednotky Národného múzea), na ktorých sú zaznamenané profesionálne

i amatérske nahrávky operných árií, inštrumentálnych výstupov, vojenskej dychovej hudby a pod. B. Ilyyés informuje o zbierke fonografických valcov Maďarskej národnej knižnice v Budapešti, na ktorých je okrem ľudových piesní zaznamenaný prejav L. Kossutha, jedného z vodcov revolúcie v rokoch 1948 – 1949. Ochrane fonografických valcov a ich digitálnemu sprístupneniu v Národopisnom múzeu v Budapešti sa venuje K. Pálóczy. Tá okrem iného upozorňuje na existenciu integrovaného systému správy zbierok v tejto inštitúcii, ktorý prepája archiválie rôznych typov – zvukové nahrávky, transkripcie, fotografie a pod. Krátky exkurz do histórie už spomínaného viedenského Phonogrammarchivu prináša príspevok Ch. Liebla. V podobnom informačnom duchu sa nesú príspevky A. Wiedmann o fonografických valcoch uložených v berlínskom Phonogramm-Archive, L. Michauxa o fonografickej zbierke vo Francúzskej národnej knižnici, W. Johanssona o fonografických valcoch v Svenskt visarkive v Štokholme a S. Engarta o Cylinder Audio Archive Kalifornskej univerzity v Santa Barbare. Každý z týchto archívov obsahuje pozoruhodné nahrávky. Základom berlínskeho archívu sa stala fonografická nahrávka vystúpenia thajského súboru v berlínskej zoologickej záhrade v roku 1900, ktorú inicioval C. Stumpf. Francúzska kolekcia sa hrdí fonografickými nahrávkami dobovej populárnej hudby, resp. nahrávkami, ktoré vznikli v roku 1900 počas svetovej výstavy (Exposition Universelle 1900) v Paríži. Najväčšie zastúpenie v Štokholmskom archíve majú archaické nahrávky švédskej vokálnej aj inštrumentálnej tradičnej hudby (1913 – 1920) vrátane hudobného dedičstva dovtedy marginalizovanej etnickej skupiny Sami. Mimoriadnou pestrosťou sa vyznačujú fonografické nahrávky v archíve v Santa Barbare, kde možno nájsť záznamy americkej tradičnej hudby, recitácie, príhovory, prerozprávane príbehy zo života, ale tiež zvuky zvierat v maštali.

Štvrtý tematický blok reprezentuje de facto jediný rozsiahly príspevok M. Jánošíka a D. Machutovej, ktorý detailne predstavuje viackrát spomínaný medzinárodný prieskum fonografických valcov realizovaný Slovenskou národnou knižnicou v roku 2021. Prieskum sa týkal všetkých podstatných vecí súvisiacich so stavom fonografických valcov v jednotlivých inštitúciách, spôsobom ich ochrany, uchovávaní, ale tiež možností využitia nahrávok na nich zaznamenaných. Text významne dopĺňajú prílohy s celým radom relevantných informácií ako reakcie zodpovedných pracovníkov archívov na zaslaný dotazník.

Publikácia *Fonografické valce v 21. storočí* má všetky predpoklady, aby zaujala svojou stále aktuálnou a pútavou témou, výborným grafickým spracovaním s množstvom kvalitných fotografií a iných vyobrazení, ako aj plnou slovensko-anglickou jazykovou edíciou. Je zároveň

hodnotným vkladom do mimoriadne aktuálnej a globálnej problematiky, t.j. do odkrývania hodnôt kultúrneho dedičstva.

POZNÁMKA O AUTOROVI

Bernard Garaj

Bernard Garaj je etnomuzikológ a etnoorganológ. Jeho profesionálna dráha sa spája s Ústavom hudobnej vedy SAV v Bratislave (1986–2005), v ktorom pôsobil ako interný vedecký aspirant, neskôr ako vedecký pracovník a s Oddelením etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, kde je garantom študijného programu. Vo svojom výskume sa venuje tradičnej inštrumentálnej hudbe Slovenska v kontexte strednej Európy a osobitne premenám slovenskej ľudovej hudby po roku 1989, resp. prvkom z prostredia tradičnej hudby zapísaným na slovenskom a svetovom zozname nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO.

E-mail: bgaraj@ukf.sk